

Odnos mladih prema korištenju informaciono-komunikacionih tehnologija u slobodno vrijeme¹

Mladen Bubonjić²

Nezavisni univerzitet Banja Luka,
Fakultet za političke nauke, Bosna i Hercegovina

doi: 10.5937/comman13-19690

***Sažetak:** Predmet ovog rada je empirijsko istraživanje načina na koji informaciono-komunikacione tehnologije utiču na slobodno vrijeme srednjoškolaca u Republici Srpskoj. Kroz razgovor sa ispitanicima u fokus grupama nastojalo se odgovoriti na osnovna istraživačka pitanja: Kako se u novom životnom stilu tumači postojanje slobodnog vremena i shvatanje mladih o njemu? Da li mladi kontrolišu virtualni svijet ili on kontroliše njih? Zašto „digitalne generacije“, koje u postmoderni čine posebnu potkulturu, pribjegavaju socijalnim interakcijama putem onlajn društvenih mreža? Na koji način nove informaciono-komunikacione tehnologije utiču na slobodno vrijeme mladih? Da li su i koje karakteristike informaciono-komunikacionih tehnologija privukle mlađe korisnike i uvećale svoj udio u njihovom slobodnom vremenu? Istraživanje je bilo usmjereno ka tome da ustanovi da li informaciono-komunikacione tehnologije mladima pružaju ono što oni očekuju od njih kada je riječ o korištenju u slobodnom vremenu, prije svega, šta za njih znači slobodno vrijeme i kako ga provode – prema njihovom mišljenju sursishodno ili manje sursishodno. Ustanovljeno je da mladi iskazuju podvojena osjećanja prema digitalnim tehnologijama. Iako nerijetko imaju negativan stav, posebno prema društvenim mrežama, opšta tendencija je da masovno koriste iste te društvene mreže, i to često iz razloga koji nemaju viši cilj. Srednjoškolci u Republici Srpskoj uglavnom ne vide informaciono-komunikacione tehnologije kao sredstvo da dođu do nekog drugog cilja, nego kao način da se „potroši“ slobodno vrijeme. Opšti zaključak rada glasi da mladi u suštini ne raspolazu sa svojim slobodnim vremenom nego ga „poklanjaju“ digitalnim tehnologijama.*

***Cljučne riječi:** informaciono-komunikacione tehnologije, društvene mreže, slobodno vrijeme, mladi*

¹ Rad potiče iz doktorske disertacije „Informaciono-komunikacione tehnologije i slobodno vrijeme srednjoškolaca u Republici Srpskoj“ odbranjene 12. 9. 2018. godine na Fakultetu političkih nauka Univerziteta u Beogradu.

² Kontakt sa autorom: bubonjic@teol.net.

1. Uvod

Fenomen slobodnog vremena, bilo da o njemu promišljamo iz teorijsko-naučnog aspekta, bilo da ga proživljavamo, odnosno svedočimo o njemu iz društveno-praktičnog aspekta, bio je mnogo izraženiji u eri klasičnih masovnih medija kada je svakodnevica mogla da se jasno dijeli na radno i slobodno vrijeme. Danas se ove granice gube a ljudi su sve manje svjesni i manje pominju slobodno vrijeme. Čovjek današnjice, prebukiran radnim obavezama u težnji da obezbijedi egzistenciju, takođe, svakodnevno „bombardovan“ obiljem informacija, što posredstvom medija, što iz neposrednog okruženja, ne zapaža svoje slobodno vrijeme i teško ga oblikuje. S jedne strane, nerijetko na poslu, dok radi, pregledava medijske sadržaje koji su nominalno rezervisani za slobodno vrijeme. S druge strane, nisu rijetke situacije u kojima, nakon posla, pojedinci „troše“ svoje vrijeme, formalno oslobođeno radne obaveze, da bi poboljšali finansijsku situaciju, ili stvorili bolje uslove za profesionalno napredovanje. Naravno, to nije novi trend, ali danas poprima nesvakidašnju formu u kojoj su se granice između rada i slobodnog vremena gotovo izgubile.

A šta tek reći za slobodno vrijeme kada se čovjek „odmara“. Najčešće ga provodi uz ekrane televizora, ili „skrolujući“ informacije, važne ili manje važne, na displejima svojih pametnih telefona. Šta gleda? Da li ga ispunjavaju ti sadržaji? Iako generalizacija u ovom slučaju nije primjerena zato što je nezahvalno tumačiti percepciju o provođenju slobodnog vremena iz ličnog ugla, ipak se možemo zapitati: da li današnji čovjek nečim ispunjava aktivnost u slobodnom vremenu? Da li pomišlja na samorealizaciju? Da li ima hobije? Ili samo čeka početak novog radnog dana?

Posebnu pažnju privlače mladi, adolescenti, tinejdžeri, kako god ih klasifikovali, za koje društvene nauke, sociologija i psihologija prije svih, tvrde da se nalaze u „kritičnom periodu“ za formiranje ličnosti (Kuljić, 2009). Nije mali broj studija (Đorđević, Kostić & Milojević, 2011; Ilišin, Bouillet, Gvozdanović & Potočnik, 2013; Kuzmanović & Petrović, 2008; Milošević Đorđević, 2009; Subašić & Opačić, 2013) koje u fokus stavljaju odnos mladih prema alkoholu, narkoticima, kockanju, promiskuitetnom ponašanju; zatim odnose prema marginalizovanim grupama u društvu, roditeljima, etničkim, vjerskim i rasnim grupama kojima nominalno ne pripadaju; na koncu i odnose prema medijima ali i slobodnom vremenu, odnosno načinu na koji ga provode. Što se istraživanja o međuodnosu mladih i medija tiče, Endi Radok (Radok, 2015) ističe da

društva već dugo projektuju svoje strahove i težnje na predstave o mladima, zbog čega je njihovo predstavljanje u medijima, koje je inače ideološko, kao i njihova upotreba medija, sastavni dio istorije demokratije. Takođe, navodi da je pri izučavanju mladih i medija važno „...imati u vidu i to da samo medijsko istraživanje proizvodi efekte jer oblikuje ono što društvo zna o mladima, odnosno ono što će preduzeti u vezi s njima i za njih“ (Radok, 2015: 16).

Kada je riječ o, kako ih je Mark Prenski (Prensky, 2001) okarakterisao, „digital natives“ generaciji (osobe rođene kada su nove informacione tehnologije već postojale), kao prvom aspektu istraživačkog problema, njihova percepcija o „poželjnom“ je umnogome određena uticajem informaciono-komunikacionih tehnologija. Inače, pojedini autori (Terkl, 2011; Fischer, 2006) smatraju da informaciono-komunikacione tehnologije pretežno negativno utiču, prije svega na mlađe generacije – na njihove radne i školske obaveze, slobodno vrijeme, percepciju o poželjnom, na njihov sistem vrijednosti, uopšte, na njihov svakodnevni život. Takođe, postoje kritičari kao što je Nikolas Carr (Carr, 2010) koji tvrde da informaciono-komunikacione tehnologije, internet prije svih, negativno utiču na kognitivne sposobnosti i da, u suštini, stvaraju „pličake“ u našim umovima čija je glavna karakteristika „rasijana pažnja“.

Drugi aspekt problema u fokusu jeste koncept slobodnog vremena. U stvari, više paradoks u vezi sa ovim problemom. Pojedini autori (Terkl, 2011; Fischer, 2006) smatraju da je čovjek svojevremeno, pomalo mazohistički, pristao na ustupanje svog slobodnog vremena mašini koja svoju „egzistenciju“ zasniva na nizu nula i jedinica. Nakon što se u 19. vijeku, kroz tešku i nerijetko krvavu sindikalnu borbu, izborio za slobodno vrijeme, čovjek je krajem 20. vijeka naišao na novu „opasnost“. Virtuelna realnost se javlja kao supstitut stvarnog života, „hiperživot“ u kome čovjek više ne zna kako i za šta da upotrijebi svoje slobodno vrijeme. Razvojem informaciono-komunikacionih tehnologija mladi, kao dio populacije koji je posebno osjetljiv na uticaje medija, svoju pažnju fokusiraju na novi vid zabave, odnosno upražnjavanja sadržaja popularne kulture postmodernizma. Odjednom, slobodno vrijeme, koje je izboreno sa velikom mukom, čovjek posvećuje tehničkim spravama koje ga okružuju: televizorima, mobilnim telefonima, kompjuterima.

Izgleda kao da je čovjek doveo sebe u apsurdno stanje – od industrijske mašine je izborio više vremena za sebe, a informacionoj mašini je poklonio svoje vrijeme. Ili je u pitanju nešto drugo? Radok (2015) ističe da je medijska

industrija oduvijek koristila prizore mladih kako bi publiku zastrašivala pričama o društvenoj anarhiji, pretvarajući mlade u svojevrsne „narodne sablazni“. Pozivajući se na Bila Ožgerbija, koji ističe da ponašanje i moral mladih redovno izazivaju nelagodu, dok su mediji, stvarajući negativan stereotip mladih, često preuzimali vodeću ulogu u kreiranju atmosfere straha, Radok smatra da to kreiranje straha u stvari predstavlja „...intenziviranje utvrđenih tradicija u javnoj političkoj misli“ (Radok, 2015: 22). Takođe, kako je dolazilo do sve veće medijske zasićenosti, tako su se umnožavali negativni primjeri mladih. Naposljetku, parafrazirajući britanskog sociologa Stenlija Koena, Radok ističe da su „...slike mladih, koji uče o prirodi sveta i o tome kakav bi svet trebalo da bude, postale opšte mesto. Počele su da utiču na stvorene identitete mladih koji su „usvojili“ predstave o sebi koje su videli u medijima“ (Radok, 2015: 22), što poprima posebnu dimenziju u „digitalizovanom svijetu“ u kome, prema Šeri Terkl, „odigravanje identiteta počinje da se doživljava kao sam identitet“ (Terkl, 2011: 36).

Promišljajući o međudnosu mladih i informaciono-komunikacionih tehnologija u njihovo slobodno vrijeme, postavili smo određena istraživačka pitanja na koja smo nastojali dobiti odgovore uz pomoć kvalitativne metode istraživanja. Uzevši u obzir da mladi u značajnoj mjeri stvaraju svoj stil života na osnovu ponude novih vrijednosti, pogleda na svijet i uzora, pitali smo se kako se u novom životnom stilu tumači postojanje slobodnog vremena i shvatanje mladih o njemu? U kontekstu teze da je čovjek stvorio „virtuelni digitalni svijet“, ne možemo a da se ne zapitamo da li čovjek, konkretnije mladi, kontrolišu virtuelni svijet ili on kontroliše njih? Takođe, da li mladi građu za konstrukciju simboličke realnosti uzimaju iz svojih „gadžeta“? Pored toga, pitali smo se iz kog razloga „digitalne generacije“, koje u postmoderni čine posebnu potkulturu, pribjegavaju socijalnim interakcijama putem „onlajn“ društvenih mreža? Uzimajući u obzir karakteristike novih informaciono-komunikacionih tehnologija: nelinearna komunikacija, konstantna konekcija, neformalni diskurs, brzina, multitasking, zabava, aktivno učenje, nasumični pristup, interakcija, mogućnost kritike i sl, u kombinaciji sa društvenim preferencijama: pragmatičnost, sloboda, svrshodnost itd, postavili smo i sledeća istraživačka pitanja: Na koji način nove informaciono-komunikacione tehnologije utiču na slobodno vrijeme mladih? Da li su i koje karakteristike informaciono-komunikacionih tehnologija privukle mlađe korisnike i uvećale svoj udio u njihovom slobodnom vremenu?

Generalno gledajući, možemo se zapitati kako se mladi snalaze u medijski posredovanom svijetu i kako provode svoje slobodno vrijeme u njemu? Uzimajući u obzir da, kako navodi Radok, u svijetu zasićenom medijima „...postoji bliska veza između razumevanja medija među mladima i načina na koji oni poimaju sebe kao građane s određenim pravima i obavezama“ (Radok, 2015: 16), kao i načina na koji mladi percipiraju medije u svoje slobodno vrijeme, a sve u skladu sa tezom da se u kontekstu međuodnosa medija i čovjeka, ljudska priroda otkriva preko naše upotrebe interneta a ne obrnuto (Džajls, 2011), kao legitimna se javlja potreba da istražimo njihov međuodnos i uočimo eventualne posljedice odnosa mladih sa novim, digitalnim tehnologijama.

2. Opis istraživanja sa metodološkim aspektima

Istraživanje smo sproveli u fokus grupama čija je osnovna namjena bila da pojasne motive mladih da svoje slobodno vrijeme provode koristeći nove informaciono-komunikacione tehnologije. U procesu izbora sagovornika polazna osnova bilo je namjerno uzorkovanje, odnosno ciljani odabir sagovornika na osnovu elokventnosti i voljnosti da učestvuju u diskusijama.

Istraživanjem su bili obuhvaćeni banjalučki srednjoškolci (nisu morali biti rođeni u Banjaluci, bilo je samo važno da pohađaju jednu od banjalučkih srednjih škola) jer je Banja Luka najveći urbani centar u Republici Srpskoj; učenici koji pohađaju srednje škole u Banjaluci dolaze i iz drugih manjih gradova, s tim u vezi, u banjalučkim srednjim školama se mogu pronaći učenici i iz većih urbanih mjesta, i iz manjih, kao i iz ruralnog područja, dok, s druge strane, u srednjim školama u manjim mjestima nema učenika iz većih gradova. Pretpostavka je i da u većem urbanom mjestu postoji raznovrsnija socijalna struktura stanovništva. Na taj način postoji veća šansa da dođemo do reprezentativnijeg uzorka što se socio-demografskog kriterijuma tiče. S tim u vezi, naš uzorak smo još uže odredili opredijelivši se za Građevinsku školu zato što smo, poređenjem sa ostalim srednjim školama, ustanovili da je najoptimalniji izbor što se tiče sličnosti sa pokazateljima socijalne strukture na socio-demografskom polju.

Napravili smo selekciju učenika na osnovu elokventnosti i ponašanja. Fokus grupe su činile ili samo ekstrovertne, odnosno komunikativne osobe, ili samo introvertne, odnosno ćutljive osobe. Na taj način smo došli do relevantnijih odgovora, bez pritiska ili uticaja grupe. U selekciji učenika su nam pomogli pedagozi, psiholozi i razredne starješine koji su identifikovali navedene karaktere-

ristike i predložili koje učenike da uključimo u fokus grupe. Razlog zašto smo se opredijelili za pedagoge, psihologe i razrednike umjesto da selekciju vršimo uz pomoć testova za procjenu psiholoških profila, leži u tome što nam pedagozi, psiholozi i razrednici mogu pružiti mnogo bolje i relevantnije informacije o psihološkom profilu učenika nego, koliko god pouzdani bili, ipak ograničeni i kratkotrajni testovi. Prije svega zato što oni sa djecom provode pet dana u sedmici, od septembra do juna, stižući na taj način odličan uvid u njihove ličnosti.

Nastojali smo da u istoj grupi ne budu podjednako zastupljene komunikativnije i „ćutljivije“ osobe, odnosno ekstrovertne i introvertne osobe. Razlog: pretpostavka je da bi u tom slučaju dominirale komunikativnije, odnosno ekstrovertnije osobe, dok bi ostali ćutali. Učesnici u fokus grupama su bili podijeljeni u četiri fokus grupe, dvije sa devet a dvije sa deset učesnika (fokus grupe nisu morale imati ravnomjieran broj učesnika). Pretpostavka je da manji broj učesnika ne bi bio stimulativan za diskusiju dok bi više od deset učesnika po fokus grupi možda vodilo u kreiranje svojevrsnih „tabora“ i na taj način poništilo prednosti grupne interakcije. Učestvovali su učenici od prvog do četvrtog razreda (ravnomjerna zastupljenost nije bila bitna, važno je samo da su bili zastupljeni učenici iz svih razreda). Polovina učenika (19) bili su ekstroverti, prema Jungu (1978) aktivne i praktične ličnosti, osobe koje vole da se miješaju sa svijetom, koje vole i traže društvo, dok su drugu polovinu učesnika (19) predstavljale introvertne osobe, odnosno osobe koje vole da budu same sa sobom, kako ističe Jung (1978), koje su povučene u sebe. Učenici nisu morali biti ravnomjerno selektovani iz razreda na osnovu kriterijuma ekstrovertnosti i introvertnosti (npr. nije bilo neophodno da bude ravnomjieran broj ekstroverta i introverta iz prvog, drugog, trećeg i četvrtog razreda – važno je samo da su bili zastupljeni učenici iz svih razreda i svih psiholoških profila).

Istraživanje je obavljeno 1. i 2. decembra 2016. godine u Građevinskoj školi u Banjaluci. U istraživanju su učestvovali učenici od prvog do četvrtog razreda, ukupno 38 učenika, od čega 19 djevojaka i 19 mladića. Inače, što se samog učešća tiče, učesnicima dvije fokus grupe (jednoj introverta – devet učesnika, jednoj ekstroverta – deset učesnika) zabranili smo korištenje telefona ili nekih drugih tehnoloških „spravica“, dok smo u ostalim fokus grupama to dozvolili (deset ekstroverta i devet introverta), štaviše, učesnike smo podsticali da koriste telefone za vrijeme razgovora. Na taj način smo nastojali da na osnovu njihovog ponašanja, prije svega neverbalnih aspekata, implicitno zaključimo u kojoj mje-

ri su zavisni od telefona, kao i da li i u kojoj mjeri korištenje telefona utiče na njihovu koncentraciju prilikom razgovora.

Nakon obavljenih razgovora u fokus grupama i pohranjivanja snimaka u arhivu, pristupili smo transkripciji. Uzevši u obzir da smo grupe učesnika podijelili na one kojima je bilo dozvoljeno korištenje telefona i na one kojima nismo dozvolili da koriste telefone, bilo nam je važno da obratimo pažnju na neverbalnu gestikulaciju učesnika, posebno onih kojima smo zabranili korištenje telefona. S tim u vezi, razgovore smo transkribovali na taj način da smo pored verbalne ekspresije bilježili i neverbalne aspekte. Na primjer, jedna učesnica iz grupe kojoj smo zabranili korištenje telefona, stalno je držala telefon u ruci i vrtila ga prstima dok je razgovarala sa ostalim učesnicima. Čak je izjavila da ne može dočekati kada će se razgovor završiti pa da opet koristi telefon. Zbog takvih reakcija nam je bilo važno da obratimo pažnju i na neverbalne aspekte.

Što se načina transkripcije tiče, odlučili smo se za doslovnu transkripciju. Drugim riječima, uključili smo i nepotpune rečenice, greške, smijeh i slično, s ciljem prenošenja što autentičnije atmosfere iz diskusija. Takođe, namjera nam je bila da, bilježeći greške pri izgovoru, uočimo da li i na koji način interakcija, kao i činjenica da mogu ili ne mogu koristiti telefone, utiče na izražavanje učesnika. Međutim, nismo pristupili detaljnoj notaciji u smislu da smo označavali određene zvukove, npr. uzdahe, pauze, otegnuto izgovaranje riječi i slično. Eventualno, označili smo paralingvističke aspekte, kao što su smijeh, povišen ton i slično, i to samo onda kada smo procijenili da su isti u kontekstu sa izjavom učesnika i temom razgovora.

Nakon transkripcije, analiza podataka je počela kodiranjem iskaza ispitanika. Zatim smo kodirane iskaze svrstali u klustere i podveli pod teme višeg reda koje smo imenovali u skladu sa kategorijama značenja kodova. Nakon toga kreirali smo tabelarne prikaze tema i kodiranih iskaza. Naposljetku, kreirali smo još jedan tabelarni prikaz u kome smo uparivali istraživačka pitanja sa kodiranim iskazima. Nakon analize smo pristupili diskusiji dobijenih podataka koje smo „provlačili“ kroz prizmu istraživačkih pitanja. Diskusiji smo pristupili dvojako. Prvo smo raspravljali o istraživačkim pitanjima dovodeći ih u vezu sa kodiranim izjavama učesnika istraživanja. Nakon toga smo diskutovali o temama koje su izdvojene na osnovu kodiranih izjava. Prioritet nam je bio da pokušamo odgovoriti na istraživačka pitanja, nakon čega smo diskutovali o preostalim podacima, ako smo procijenili da su relevantni za predmet istraživanja.

Interpretaciji podataka smo pristupili trojako – realistički, fenomenološki i socijalno-konstruktivistički. Prvo smo primijenili realistički pristup generisanju znanja, odnosno pretpostavili smo da ono što učesnici istraživanja govore o svom iskustvu korištenja digitalnih informacionih tehnologija u slobodno vrijeme predstavlja odraz onoga što im se zaista dogodilo (Vilig, 2016). Njihovi iskazi su nam iz prve ruke pružili informacije o društvenim i psihičkim procesima. Tumačili smo ih na realističkim osnovama, pozivajući se na teoriju i interpretaciju autora, bez obzira na percepciju ispitanika nastojeći da uočimo stvarno stanje fenomena u fokusu. Inače, prilikom realističke interpretacije pozivali smo se ne samo na komunikološke aspekte, nego i na psihološke, kao i teoriju racionalnog izbora, između ostalih, zato što smo smatrali da je neophodno da se pomjerimo izvan jednostaranog pristupa kako bi što adekvatnije protumačili određene fenomene koje smo uočili kod ispitanika.

Zatim smo, proučavajući razlike u načinima na koje pojedinci govore o tome šta za njih znači slobodno vrijeme i nove informacione tehnologije, odnosno, tumačeći lična značenja, fokus usmjerili na subjektivno iskustvo, pri čemu smo usvojili fenomenološki stav interesujući se za perspektivu ispitanika (Vilig, 2016). Pružili smo mogućnost samim ispitanicima da daju značenje onoga što su rekli i predstave fenomen u fokusu onako kako ga oni vide.

Naposlijetku, usvojili smo i socijalno-konstruktivistički pristup, odnosno dostupnost diskurzivnih resursa pomoću kojih ispitanici govore o određenim problemima (Vilig, 2016). Prilikom diskusije smo obratili pažnju na to kako su učesnici istraživanja kroz jezik konstruisali realnost unutar društvenog konteksta.

3. Rezultati istraživanja sa diskusijom

Što se očekivanja mladih tiče, konkretnije da li im informaciono-komunikacione tehnologije pružaju ono što oni očekuju od njih kada je riječ o korištenju u slobodnom vremenu, uočili smo da, prije svega, mladi nemaju pretjerana očekivanja od digitalnih tehnologija kada je riječ o korištenju u slobodno vrijeme. Stekli smo utisak da im je glavna preokupacija da im uz društvene mreže i dopisivanje na telefonima vrijeme brže prođe. Iako su i sami ispitanici prepoznali da je korištenje društvenih mreža svojevrsni bijeg od stvarnosti, naglasili su da ih to u suštini opušta. Međutim, nakon izvjesnog vremena su korigovali svoje stavove i isticali da im društvene mreže u suštini oduzimaju vrijeme i utiču

na njih na način da im odvlače pažnju. Percepciju mladih o oduzimanju vremena, odvlačenju pažnje, stvaranju ovisnosti i izostanku očekivanja od digitalnih tehnologija u kontekstu korištenja u slobodnom vremenu, možemo dovesti u vezu sa pitanjem kako se u novom životnom stilu tumači postojanje slobodnog vremena i shvatanje mladih o njemu. Pored navedenih karakteristika, na osnovu izjava ispitanika, ustanovili smo da nerijetko digitalne tehnologije mladima kreiraju svojevrsnu zamjenu za život. U današnjem hiperbrzom vremenu oni svoje slobodno vrijeme provode sami sa svojim telefonima na taj način upotpunjujući životni stil generacije „digitalnih urođenika“.

Inače, važno je napomenuti da mladi poistovjećuju telefon i internet, za njih su to sinonimi. Njima telefon prvenstveno služi za povezivanje na internet, posjetu društvenim mrežama i dopisivanje putem njih, tako da o telefonu ne razmišljaju u kontekstu sprave „...za prenošenje izgovorenih reči i drugih glasova na neku udaljenu stanicu“ (Vujalkija, 1996: 876), odnosno sprave koja se koristi isključivo za „...zvučnu metodu komunikacije“ (Brigs & Berk, 2006: 200).

Uočili smo da mladi imaju stav da je, uprkos intenzivnijim kontaktima na društvenim mrežama, u suštini manje druženja otkako su se pojavile društvene mreže. Takođe, smatraju da je došlo do otuđenja i da njihovi vršnjaci radije slobodno vrijeme provode sa svojim telefonima nego međusobno, u neposrednom kontaktu, bez telefona i društvenih mreža. Mišljenja su i da su njihovi roditelji imali ispunjenije djetinjstvo i mladost zato što nisu postojale društvene mreže. Međutim, kada smo ih pitali šta ih sprečava da i oni svoje slobodno vrijeme provode bez telefona i u neposrednoj interakciji sa vršnjacima uglavnom su odgovarali da nema objektivnih razloga zašto se ne druže više ali da opet radije biraju telefone i društvene mreže. S tim u vezi, uočili smo da su današnji mladi svojevrsna „paradoksalna generacija“, svjesni su mana koje komunikacija posredovana digitalnim tehnologijama nosi, prije svega na društvenom i psihološkom polju, kao i, kako smatraju, „gubljenja vremena“ na društvenim mrežama, ali opet svoje slobodno vrijeme radije provode „sami sa telefonima“ nego sa društvom.

Na pitanje šta u suštini za njih znači slobodno vrijeme i kako ga provode, redom, svi su isticali koliko im je važno slobodno vrijeme. Negra (drugi razred, introverti bez telefona) kaže da slobodno vrijeme za nju predstavlja otklon od obaveza. Takođe, uočili smo da jasno prepoznaju razlike između slobodnog vremena i obaveza. Kada smo ih pitali kako uopšte vide idealan način za provo-

đenje vremena, ispitanici su dali zanimljive odgovore. Redom, svi su odgovarali da idealno slobodno vrijeme vide bez telefona. Drago (prvi razred, ekstroverti bez telefona) kaže da je u dobrom društvu telefon suvišan. Ognjen (prvi razred, ekstroverti sa telefonima) ističe da kada bi mu neko nudio da izabere da li će koristiti telefon ili će biti sa drugarima, bez ikakvog razmišljanja bi ostavio telefon i vrijeme provodio sa drugarima. Marija (prvi razred, ekstroverti bez telefona) navodi da kada se kući vrati sa punom baterijom telefona onda zna da je izašla sa „pravim društvom“. Sličnog stava su i Sanja (treći razred, ekstroverti bez telefona) koja kaže da u dobrom društvu nikad ne uzima telefon u ruke, baterija joj bude puna, kao i Nina (četvrti razred, ekstroverti bez telefona) koja navodi da kada je na raspustu bude van kuće sa drugarima i baterija joj dugo traje zato što ne koristi telefon.

Međutim, na osnovu njihovih izjava u vezi sa načinom kako provode slobodno vrijeme, zaključili smo da digitalne tehnologije, konkretno društvene mreže i pametne telefone, koriste i u slobodno vrijeme i kada imaju obaveze iz istog razloga, zato što im je dosadno. Kada završe sa svojim obavezama u školi, na času, mladi se „isključče“, kao da smatraju da im izlaganje kolega i profesora ne doprinosi znanju. Telefone koriste kada im se ne da slušati profesore, kada kolege odgovaraju jer, kako smo ustanovili, nisu pretjerano zainteresovani da se usavršavaju kada je riječ o formalnom obrazovanju koje se stiče u školi. Drugim riječima, telefone opet koriste kada im je dosadno. Međutim, ukoliko takvo korištenje telefona podvedemo pod „traženje izlaznih strategija“, izbjegavanje obaveza ili protivljenje autoritetu, postavlja se pitanje zašto u drugim situacijama kada nisu u obavezi da slušaju, budu prisutni i slično, opet koriste telefone, kao što je npr. situacija prilikom izlaska sa drugarima. Na osnovu izjava ispitanika uočili smo da i u tom slučaju koriste telefone iz dosade.

Inače, dosada je česta i uobičajena pojava, kako sugerišu Benč i Lenč (Bench & Lenč, 2013), ističući da ona predstavlja zasebnu emociju koja podstiče ljude da teže novim ciljevima i iskustvima. Dosada pruža vrijednu adaptivnu funkciju upućujući poruku da je vrijeme da se ide ka novom cilju. Isti autori ističu da dosada motiviše potragu za novim ciljevima u trenutku kada intenzitet postojećeg iskustva blijedi. Međutim, na osnovu izjava naših ispitanika, ne može se zaključiti da mladi dosadu koriste kao motivaciju za potragu za nekim novim iskustvima i ostvarivanje nekih novih ciljeva, nego samo da ta ista dosada čim

prije prođe, nije bitno na koji način, stvarajući podlogu za novu dosadu i tako u krug.

Primijetili smo, takođe, da mladi nemaju previše strpljenja, tolerancije i da ne pokušavaju da riješe situacije u kojima im je dosadno, jednostavno uzmu telefone i prelistavaju sadržaje na društvenim mrežama. Dejan (treći razred, ekstroverti sa telefonima) kaže da su svi mladi takvi, da im je telefon na prvom mjestu, čim zazvoni odmah se javljaju. Takođe ističe:

Postala nam je svakodnevnica kao, ne znam, što jedemo ili dišemo, znači bukvalno je tako. Kad nemamo internet dosadno nam je, ne znamo šta ćemo raditi, teško će ko otići sa društvom ili prošetati.

Dakle, mladi se, prema njemu, češće odlučuju da koriste telefone umjesto da se druže sa drugarima, iako smo mogli čuti više puta da mladi kao idealno slobodno vrijeme smatraju vrijeme provedeno sa vršnjacima.

Inače, u vezi sa korištenjem digitalnih tehnologija u slobodno vrijeme, uočeno je da je kod mladih prisutan efekat preliivanja (Elster, 2014) – digitalne tehnologije koriste iz dosade i u nominalno radno vrijeme i u slobodno vrijeme istim intenzitetom. Međutim, ova teza važi samo za vrijeme školske godine, jer smo, na osnovu njihovih izjava, uočili tendenciju da mladi digitalne tehnologije intenzivno koriste samo dok traje školska godina, dok ih na raspustu, kada nemaju formalnih obaveza, koriste u manjem intenzitetu, što više odgovara efektu kompenzacije.

U kontekstu teze da korištenje društvenih mreža nema neki viši cilj, Drago (prvi razred, ekstroverti bez telefona) kaže da korištenjem telefona i društvenih mreža mladi u suštini „ubijaju vrijeme“. Uvidjeli smo da je, na osnovu izjava ispitanika, korištenje digitalnih tehnologija, društvenih mreža prije svega, samo sebi cilj, mladi nemaju percepciju da provodeći slobodno vrijeme na društvenim mrežama postižu neki drugi cilj. Generalno posmatrajući, uočili smo da mladi digitalne informaciono-komunikacione tehnologije najčešće vide kao način da se „potroši“ slobodno vrijeme. Iako pokušavaju da se „riješe“ dosade, korištenjem telefona i društvenih mreža mladi u suštini gube vrijeme, kako su sami ispitanici izjavili. Dok se Aristotel (Aristotel, 1988) nekad odlučno protivio provođenju dokolice u igri, odnosno zabavi, jer onda bi nam svrha života morala biti igra, Miljana (četvrti razred, introverti sa telefonima), kao i njeni vršnjaci, kaže da se društvene mreže danas prije svega koriste za zabavu ali i za gubljenje vremena.

Raspravljajući o prednostima novih tehnologija kao što su brzina, interaktivnost, dostupnost i slično, i o njihovom korištenju u slobodno vrijeme, Drago (prvi razred, ekstroverti bez telefona) kaže:

Na neki način, daju nam slobodno vrijeme. Znači, mi uzmemo taj telefon, pročitamo tu lektiru za šest sati, imam naredna četiri dana koja bih čitao, imam to slobodno vrijeme. Ali, ja ga opet okupiram s tim istim telefonom.

Dok se dokonost nekad tumačila kao stanje u kome, zbog činjenice da ne postoji obaveza, postoji mogućnost razvoja misli, današnji mladi uz pomoć tehnologije skraćuju svoje obaveze i povećavaju vrijeme za dokolicu koju opet posvećuju tehnološkim spravama koje su im omogućile više slobodnog vremena. Vidimo da internet i društvene mreže mladi ne vide kao sredstvo za postizanje nekog drugog cilja nego kao način da se potroši vrijeme. Jelena i Sanja (treći razred, ekstroverti bez telefona) kažu da kada bi ih neko pitao šta su radile dok su bile na društvenim mrežama ne bi znale odgovoriti. Štaviše, odgovorile bi da nisu radile ništa, iako su provele više sati pregledajući slike i dopisujući se.

Uzevši u obzir da mladi telefone koriste uglavnom kad im je dosadno, kako su sami rekli, i da dosta vremena provode koristeći pametne telefone, nismo se mogli oteti utisku da je, u suštini, današnjim mladim generacijama prilično dosadno. Drugim riječima, mladi se u značajnom dijelu dana dosađuju, bilo da su u pitanju obaveze (u školi, kod kuće i slično) ili da se radi o slobodnom vremenu. Terklova, inače, navodi da se u „stvarnom“ životu promjene u odnosima dešavaju postepeno, dok se tempo odnosa u „virtuelnom“ životu povećava. „Brzo se prelazi put od zanosa do razočarenja i nazad. A čim nam postane makar malo dosadno, postoji lagan pristup nekome novom“ (Terkl, 2011: 387). Ispitanici su naveli da im je dosadno kad nemaju internet, onda ne znaju šta će raditi. Jedna od učenica (Negra, drugi razred, introverti bez telefona) je čak izjavila:

Ja ne mogu bez interneta. Ja sam sad ovdje i meni je dosadno zato što se ne dopisujem, na času mi je isto dosadno jer se ne dopisujem.

Zbog navike da svakodnevno koriste telefone, ispitanici su sebe i svoju generaciju označili kao „robove interneta“. Kako ih podsvijest, kako su sami opisali, tjera da koriste internet i društvene mreže, isto tako u podsvijesti znaju da su previše na internetu i da trebaju stati, kako kaže Miljana (četvrti razred, introverti sa telefonom), što nerijetko kod njih izaziva grižu savjesti. Međutim, iako su svjesni loših aspekata, kada nisu na internetu i ne koriste pametne tele-

fone često osjećaju tjeskobu. S tim u vezi, Anđela (drugi razred, ekstroverti bez telefona) kaže da bi bila izgubljena bez interneta i telefona.

Kao potencijalne razloge za korištenje društvenih mreža uočili smo i konformizam i strah od izopštenja. Naime, ispitanici su izjavili da društvene mreže koriste zato što ih većina mladih koristi. Naveli su i da bi vjerovatno bili odbačeni da ne koriste društvene mreže. Koliko strah od izopštenja utiče na mlade uvidjeli smo tokom priprema za istraživanje. Naime, prilikom formiranja spiskova učesnika za fokus grupe jedna učenica je zamolila da bude uvrštena u grupu bez telefona zato što nije imala pametni telefon nego telefon starije generacije. Plašila se da će tokom učešća u fokus grupi morati da koristi telefon pa nije željela da drugi učenici vide da ona nema pametni telefon. Ljudi se, inače, konformiraju spolja zbog, prema Elsteru (2014), društvenog pritiska, ali ne nužno iznutra. U slučaju kad bi se ponašali i razmišljali drugačije, njihovi vršnjaci bi ih izbjegavali kao da su gubavi, napustili bi ih čak i oni koji bi vjerovali da su nedužni, jer bi inače i njih izbjegavali (Tokvil, 1990). S tim u vezi, naši ispitanici kažu da se uglavnom prilagođavaju društvu, nastoje da budu kao i ostali. Nikola Rot (Rot, 2010) ističe da omladinske grupe, odnosno grupe vršnjaka, vrše jak pritisak na mlade da se potčine standardima ponašanja koje je postavila ta grupa. S tim u vezi, Drago (prvi razred, ekstroverti bez telefona) kaže da kada ne bi koristio pametni telefon onda bi „ostao sa druge strane“ jer bi svi ostali koristili telefone a on bi ostao odvojen od njih. Parafrazirajući Tokvila (Tokvil, 1994) koji je zapazio da su ljudi koji su ostali vjerni staroj vjeri tokom Francuske revolucije izražavali bojazan da će joj jedini ostati vjerni pa su se, više zbog straha od usamljivosti nego zbog ubjeđenja, pridružili gomili, možemo uočiti da strah od usamljenosti, kako u virtuelnom, tako i, posljedično, u stvarnom svijetu, mlade tjera da se pridruže interakciji sa vršnjacima na društvenim mrežama.

Pored navedenih karakteristika, uočili smo i lijenost kao relevantan uzročnik korištenja digitalnih tehnologija od strane mladih u njihovo slobodno vrijeme. Većina ispitanika je izjavila da telefone i društvene mreže koriste kada im se ne da izaći vani sa drugarima, što nije rijedak slučaj. Opet vidimo da se korištenje digitalnih tehnologija ne javlja kao prvobitna namjera sa svrshodnim ciljem nego kao alternativa, doduše alternativa koja se često javlja i kao prva opcija. Pored toga, ispitanici su isticali da im društvene mreže u suštini odvlače pažnju i da ne rade ništa drugo nego da „bleje u ekran“.

U kontekstu teze da lijenost mlade često sprečava da svoje slobodno vrijeme provode na svrsishodniji i ugodniji način, iz pojedinih izjava mogli smo izvući zaključak da su im obaveze u suštini neophodne kako bi adekvatno organizovali svoje slobodno vrijeme. Međutim, na osnovu izjava ispitanika, uočili smo da mladi imaju problema sa samokontrolom, posebno jer sami ističu da nerijetko nisu u mogućnosti da adekvatno rasporede svoje slobodno vrijeme. Jelena (treći razred, ekstroverti bez telefona) kaže da je organizacija ključna za slobodno vrijeme. Međutim, ističe da niko od njenih vršnjaka nije u mogućnosti da sebi organizuje slobodno vrijeme na adekvatan način i da ograniči korištenje telefona. Sanja (treći razred, ekstroverti bez telefona) kaže da dok je trenirala mogla je da organizuje svoje slobodno vrijeme, treninge i učenje. Međutim, kako više ne trenira, ima viška vremena s kojim ne zna šta da radi:

Bukvalno dangubim po čitav dan i sve mislim imam vremena, stići ću ja to uraditi, u stvari ništa ne uradim. Tako mi prođe dan. Bukvalno buljim u telefon ili nešto to. Ono sve mislim kao uradiću, imam ja vremena, kao nemam obaveza, i samo tako prođe dan.

U nedostatku obaveza, iako nastoje da ih imaju što manje, slobodno vrijeme provode, kako su sami opisali, blejanjem u ekran za šta smatraju da je uzaludno i bezveze utrošeno vrijeme. To im u izvjesnom smislu stvara osjećaj slobode, iako je u suštini, što i sami priznaju, riječ o prividu slobode. Ognjen (četvrti razred, introverti bez telefona) se pita da li je on zaista slobodan ako više sati provede gledanjem nekog medijskog sadržaja. Primijetili smo da se mladi žale kako nemaju dovoljno slobodnog vremena. U kontekstu teze da mladi previše koriste digitalne tehnologije u svoje slobodno vrijeme, David (prvi razred, ekstroverti sa telefonima) sa smiješkom kaže da im je zbog toga spavanje postalo kao slobodno vrijeme.

U vezi sa raspravom o potencijalnim uticajima digitalnih informaciono-komunikacionih tehnologija na slobodno vrijeme mladih, ispitanici su izjavili da nerijetko imaju osjećaj da se koristeći nove tehnologije u suštini zatvaraju u virtuelni svijet. Drago (prvi razred, ekstroverti bez telefona), s tim u vezi, kaže:

Otvaramo vrata svoje privatnosti drugim ljudima ali istovremeno zatvaramo sebe, ne možemo na neki način da gradimo nekog novog sebe, nego se jednostavno zatvaramo u taj neki virtuelan svijet, bježimo u to nešto nerealno i tu ostajemo, jednostavno na tome što jesmo, na neki način nas zaglupljuje, u velikoj mjeri.

Na osnovu izrečenog uvidjeli smo da mladi iskazuju podvojena osjećanja prema digitalnim tehnologijama. Iako nerijetko imaju negativan stav, posebno prema društvenim mrežama, opšta tendencija je da masovno koriste iste te društvene mreže, i to često iz razloga koji nemaju viši cilj. Ispitanici smatraju da mladi korištenjem digitalnih tehnologija, konkretno društvenih mreža, u suštini gube vrijeme, ali da ne mogu da se odupru njihovoj „zavodljivosti“. S tim u vezi, Drago (prvi razred, ekstroverti bez telefona) kaže da kad hoće da koristi telefon za dopisivanje ili pregledavanje sadržaja na društvenim mrežama, u početku pomisli da mu je dovoljno samo petnaest minuta za to, pa će onda poslije učiti. Međutim, ispostavi se da na društvenim mrežama provede nekoliko sati i onda uči samo petnaest minuta. Isti ispitanik smatra da se na telefonu „mora biti“, kako je to on opisao. I ostali ispitanici su sličnog mišljenja. Gotovo redom, svi ističu da telefone koriste dok uče, što im u suštini oduzima vrijeme, i za učenje, ali i za slobodno vrijeme, zato što im treba znatno duže vremena da nešto nauče pa sami sebi skraćuju slobodno vrijeme. Mogli smo čuti izjave kao što je Ivanina (treći razred, introverti bez telefona) koja ističe da nerijetko dok koristi telefon zaboravi da treba učiti. Sanja (treći razred, ekstroverti bez telefona) navodeći lični primjer koliko joj telefon znači, ističe da je „zalučena telefonom“. Jednom joj je profesorica oduzela telefon zato što ga je koristila na času, nakon čega ju je uhvatila panika zato što nije znala kako će izdržati bez telefona. Na kraju je pristala da je profesorica upiše da je ometala čas samo da joj vrati telefon.

Zanimljivo je bilo Bojanovo (četvrti razred, introverti bez telefona) viđenje interneta i društvenih mreža u funkciji „premošćavanja vremena“. Kaže da kada pravi pauzu od učenja, radije će se dopisivati s drugarima na društvenim mrežama nego da izađe napolje, zato što mu za izlazak napolje i druženje treba nekoliko sati. S druge strane, na društvenim mrežama mu je dovoljno sat vremena za „druženje“. Međutim, nerijetko, kako i sam Bojan priznaje, tih sat vremena na društvenim mrežama se produži na nekoliko sati nakon čega mu je potreban „odmor od odmora“:

Ja sam svoja tri sata potrošio. A šta sam uradio? Šta sam postigao? Nisam ništa, samo sam se umorio gledajući u ekran. Sad ja trebam sa ekrana sjesti i učiti ali ne mogu, ja sam umoran. Znači, ja moram poslije odmora napraviti odmor da bih ja bio spreman za učenje.

Ispitanici su nerijetko izjavljivali da im korištenje društvenih mreža u suštini oduzima vrijeme i da previše vremena provode na internetu ne radeći ništa korisno. Iako se radi o korištenju telefona u slobodno vrijeme, prepoznali smo da mladi imaju želju da urade nešto korisno za sebe, ali često završe na društvenim mrežama gubeći vrijeme, kako su sami izjavili. Srećko (četvrti razred, ekstroverti sa telefonima) i Dejan (treći razred, ekstroverti sa telefonima) ističu da mladi stalno koriste telefone i da se ne odvajaju od njih. Maja (treći razred, ekstroverti sa telefonima) ponavlja tezu o pretjeranom korištenju interneta i ističe da mladi postaju svojevrсни samovoljni robovi interneta. Drago (prvi razred, ekstroverti bez telefona) kaže da digitalne tehnologije na neki način stvaraju ovisnost i da oduzimaju slobodno vrijeme. S tim u vezi, mogli smo čuti izjave kao što je Dejanova (treći razred, ekstroverti sa telefonima) koji ističe da njegovi školski drugari i za vrijeme nastave i na odmoru koriste telefone za međusobnu komunikaciju a nalaze se „metar jedni od drugih“. U kontekstu teze da su mladi postali „robovi modernih tehnologija“, Ognjen (četvrti razred, introverti bez telefona) kaže da kada bi neko ugasio internet na jedan dan, to bi bila „havarija“. Naglašava da danas ljudi imaju sve u kući, sve što im je potrebno mogu naći na internetu tako da nema ni potrebe da izlaze vani. S tim u vezi, ističe da ljudi u suštini služe internetu umjesto da internet služi ljudima.

Bojan (četvrti razred, introverti bez telefona) navodi da postoje osobe koje su previše privržene internetu, kako ističe. U značajnoj mjeri zanemaruju „realni svijet“ i žive u „virtuelnom svijetu“ od lajkova, kako su isticali naši ispitanici. Ova konstatacija ide u korak sa Ognjenovom (četvrti razred, introverti bez telefona) tezom da ljudi služe internetu. Što se uticaja digitalnih tehnologija na mlade i njihovo slobodno vrijeme tiče, Anđela (drugi razred, ekstroverti bez telefona) kaže da, pri tome ne ispuštajući telefon iz ruke, kada ju je mama kaznila i oduzela telefon na određeno vrijeme, ona je od drugarice posudila neki stariji telefon samo da bi ga mogla koristiti naveče kada svi zaspu i ne mogu vidjeti da ona koristi telefon. Međutim, neophodno je navesti da, prema Banduri (Bandura, 2009), uticaj medija nerijetko zavisi od motiva korisnika medijskog sadržaja, odnosno da ubjeđenja, u našem slučaju mladih medijskih korisnika, ne stvaraju informacije kao takve, nego način na koji mladi reaguju na njih, što se može uočiti i na osnovu izjava naših učesnika.

Koliki uticaj digitalne tehnologije imaju na mlade, možemo prepoznati i u Bojanovoj (četvrti razred, introverti bez telefona) izjavi da je potreban dogovor

o korištenju telefona u njegovom društvu kada izađu u grad. Iako ističe da u većini slučajeva on i njegovi drugari ispoštuju dogovor i izdrže da ne upale telefone, dešava se da neko ne može da izdrži, uključi telefon na taj način kvareći do tada „uspješno večer“. Uzevši u obzir da je ne samo Bojan, nego i ostali ispitanici, koristio termin „izdržati“ u kontekstu nekorištenja telefona u društvu, ne možemo a da ne primijetimo koliki uticaj digitalne tehnologije, konkretno pametni telefoni i internet, imaju na mlade. Uprkos tome što je legitimno da Bojan i njegovi drugari limitiraju i isključe potencijalni uzrok remećenja neposredne komunikacije, postavlja se pitanje zašto je uopšte potrebno da isključe i sklone telefone? Zar ne mogu izdržati da ih ne koriste? Zar je „zov telefona“ toliko jak da je sigurnije da ih isključe i na taj način onemogućće sebe da ih koriste, nego da ih jednostavno ignorišu i posvete se neposrednoj interakciji sa drugarima? Mnogim ljudima, prema Elsteru (Elster, 2014), lakše je da se u potpunosti uzdrže nego da budu umjereni. Isti autor sugerije da će ljudi umjesto ograničenja, u našem slučaju vremena provedenog na društvenim mrežama, pokušati da ograniče broj prilika u kojima mogu da koriste kompjuter. S tim u vezi, čini nam se da je lakše promijeniti okolnosti i mogućnosti mladih nego njihovu svijest, odnosno, kako Elster (2014) ističe, najbolji način da promijenite nečiju svijest jeste da promijenite njegove okolnosti. S druge strane, digitalne tehnologije utiču na naš raspon pažnje, kako sugerije Alter (2017), naglašavajući da smo pod uticajima pametnih telefona pažnju spustili ispod „nivoa prosječne zlatne ribice“. S tim u vezi, imamo potrebu da konstantno provjeravamo sadržaje na internetu, društvenim mrežama, da li nam je neko poslao poruku i slično, što svakako utiče na neposrednu komunikaciju odvrćajući nam pažnju od nje.

Ustanovili smo da mladi čak i tokom neposredne interakcije koriste telefone. Iako su gotovo svi ispitanici isticali negativne aspekte takvog ponašanja naglašavajući da je u tim situacijama „svako za sebe“, da su prisutni fizički ali da su im misli odlutale u „digitalna bespuća“, priznali su da su i sami skloni korištenju telefona u društvu. Pored toga, i kod kuće ostaju „sami sa telefonima“ što nas opet vraća tezi da mladi ne koriste internet i društvene mreže nego da one koriste njih. Nisu rijetke situacije, kako su izjavili ispitanici, u kojima njihovi vršnjaci samo djelimično učestvuju u međusobnoj interakciji sa drugarima dok veći dio vremena posvećuju digitalnim tehnologijama i njihovoj upotrebi u trenucima dokolice. Nerijetko se dešava da u društvu koriste telefone za foto-

grafisanje, obradu fotografija, dopisivanje sa trećim licima, pregled sadržaja na internetu zanemarujući pri tome grupu u kojoj se nalaze. Nikola (drugi razred, ekstroverti bez telefona) kaže da više ne može ni igrati fudbal sa drugarima zato što neko telefonom fotografiše npr. loptu, postavlja fotografije na društvene mreže, obrađuje ih, gleda da li mu je neko lajkovao ili komentarisao fotografije, dok ga ostali drugari čekaju da igraju fudbal. Ističe da ti drugari „bukvalno žive od toga“ ko će ih vidjeti na društvenim mrežama.

Društvene mreže mladima, interpretirajući Terklovu (Terkel, 2011), nude mašinski posredovani odnos sa vršnjacima što dovodi do situacije da, uprkos relativnom društvenom iskustvu, mladi iznova stvaraju sebe i svoje veze sa drugima baš kroz intimizaciju sa digitalnim tehnologijama. Ognjen (prvi razred, ekstroverti sa telefonima) kaže da kad ide sa drugarima u grad, pošto dosta njih koristi telefone dok su zajedno, ne pričaju međusobno već „samo budu na telefonu“. Umreženi, kako ističe Terklova (Terkel, 2011), oni jesu zajedno, ali njihova očekivanja jednih od drugih su smanjena u tolikoj mjeri da se osjećaju krajnje usamljeno. Inače, današnji pametni telefoni sa svojim aplikacijama za slanje poruka nude idealnu mjeru prisustva, prema Terklovoj, idealnu mjeru kontrole. Za današnje mlade „...dopisivanje postavlja ljude niti suviše blizu niti suviše daleko – već na idealnu udaljenost“ (Terkel, 2011: 40).

Dakle, ispitanici su sami primijetili da mladi sve više ostaju sami sa svojim telefonima. Maja (treći razred, ekstroverti sa telefonima) ističe da mladi idu u tom pravcu da se udaljavaju jedni od drugih, čak i u kući, u porodici. Svako ima svoj telefon, neki svoj kutak u kome je sam sa svojim telefonom, kako ističe. Navedeni opis odgovara onome što su Beri Velman i Barni Hogan (Wellman et al., 2006) označili kao „postporodična porodica“ koju čine članovi koji su usamljeni zajedno, svako u svojoj sobi za svojim telefonom, tabletom ili laptopom. Terklova ističe da u takvoj situaciji konektovanost branimo kao „način da budemo blizu, iako se efektivno krijemo jedni od drugih i odbijamo da pričamo jedni sa drugima“ (Terkel, 2011: 376). Nikoli (drugi razred, ekstroverti bez telefona) posebno je zasmatalo korištenje telefona u društvu, svojevrсна prisutna odsutnost. Simulirajući kucanje poruka, izjavio je da kada izađe u grad sa drugarima, niko ni sa kim ne priča, samo sjede za stolom i kucaju poruke, i to često jedni drugima.

Inače, kod ovog ispitanika smo prepoznali odstupanje od uobičajenog profila „digitalnih urođenika“ prema klasifikaciji Marka Prenskog (Prensky, 2001).

U jednom trenutku tokom diskusije zazvonio mu je telefon, kada je pošao da se javi izvadio je telefon starije generacije koji nema napredne opcije kao moderni pametni telefoni. Iako postoji mogućnost da nema pametni telefon zato što je skuplji u odnosu na telefone starije generacije i nije u mogućnosti da ga sebi priušti, iz njegove izjave da kad mu neko šalje poruke na društvenim mrežama ili putem nekih aplikacija on radije uzme telefon i nazove ga, zaključili smo da ga uopšte ne privlače mogućnosti koje nude pametni telefoni. S tim u vezi, slično istraživanju o korištenju digitalnih informacionih tehnologija među studentima iz Južne Afrike (Brown & Czerniewicz, 2010) koje navodi da, iako su rođeni u eri digitalnih tehnologija, nije nužno da svi mladi pripadaju generaciji „digitalnih urođenika“ zato što ne „žive sa“ modernim tehnologijama nego „pored njih“, i kod Nikole smo prepoznali da, iako nominalno pripada generaciji rođenoj u digitalnoj eri, na osnovu sklonosti, stavova i ponašanja više odgovara generaciji „digitalnih imigranata“. To nas navodi na zaključak da je podjela Marka Prenskog na „digitalne urođenike“ i „digitalne imigrante“ u izvjesnoj mjeri upitna.

Naposlijetku, na osnovu izjava pojedinih ispitanika, stekli smo utisak da bi mladi, u izostanku interneta, nakon prevladane krize, prošli kroz svojevrsnu katarzu. Milan (prvi razred, ekstroverti bez telefona) kaže:

Ako nam nestane interneta to je kao da zatvaramo vrata u svom životu jer bukvalno mi koristimo samo društvene mreže, ne baziramo se mi toliko na Gugl, na neke podatke koji nas trebaju zanimati. Znači mi dijelimo nekako, otvaramo svoja vrata života pomoću tih društvenih mreža, objavljujemo nešto što mi radimo, neko drugi to saznaje, a kada ne bi bilo interneta onda bi živjeli u svoja četiri zida i samo bliže osobama u koje smo stekli povjerenje na pravi način, na pogled, na otvoren razgovor, komunikaciju.

4. Zaključak

Mladi svoje slobodno vrijeme rado provode koristeći digitalne informaciono-komunikacione tehnologije i pri tome nemaju pretjerana očekivanja od njih. Glavna preokupacija im je da im uz društvene mreže, internet i telefone vrijeme brže prođe. Svjesni su negativnih uticaja novih tehnologija, ali opet ih svojevolski i rado koriste. Skloni su da traže „pomirljive strategije“ nastojeći

da izdvoje pozitivne aspekte „oduzimanja vremena“ na društvenim mrežama i uopšte koristeći digitalne tehnologije.

Mladima nerijetko nakon odmora provedenog uz internet i društvene mreže treba još jedan odmor. Takođe, iako teže zabavi, društvene mreže im u suštini oduzimaju vrijeme ne doprinoseći razvoju njihove ličnosti nego zaglupljivanju, kako su sami rekli. U tome možemo prepoznati svojevrsnu grižu savjesti zbog takvog načina provođenja slobodnog vremena.

Mladi digitalne tehnologije koriste iz dosade i kada su u školi, odnosno kada imaju obaveza, i kada su kući ili u gradu sa drugarima, odnosno u slobodno vrijeme, čime se potvrđuje teza da je u modernom društvu sve prisutnija relativizacija dihotomije između slobodnog vremena i vremena za rad. Drugim riječima, granice između obaveza i slobodnog vremena se gube, nerijetko spajajući ova dva intervala u jedan.

Srednjoškolci provođenje vremena na društvenim mrežama vide kao bijeg od života, naglašavajući da se osjećaju opuštenije kada pregledavaju sadržaje na Fejsbuku, Instagramu i sličnim društvenim mrežama. Osjećaj opuštenosti je prisutan samo dok koriste društvene mreže, nakon čega se osjećaju nelagodno, ili imaju osjećaj da su izgubili vrijeme ili osjećaju potrebu da i dalje pregledavaju sadržaje na društvenim mrežama.

Dosada mladima nije motivacija za traganje za novim. Društvene mreže im služe za „premošćavanje“ vremena. Mladi se ne trude da riješe situacije kada im je dosadno, jednostavno uzmu telefone. Oni osjećaj dosade pokušavaju prevazići „pasivnom aktivnošću“, provodeći sate i sate na društvenim mrežama u suštini ne otklanjajući suštinski razlog nastanka dosade nego stvarajući samo privid njenog rješenja. Poput tableta protiv bolova koje se vežu uz receptore odgovorne za osjećaj bola i blokiraju prenos informacija do centralnog nervnog sistema ali ne otklanjaju izvor bola, tako i društvene mreže na određeni period otklanjaju dosadu kod mladih ali ne otklanjaju izvor dosade na duže staze. Mladi internet, društvene mreže prije svega, ne koriste kao sredstvo za podsticanje nekog drugog cilja, nego kao način da se potroši vrijeme, cilj sam za sebe.

Provodeći svoje slobodno vrijeme na društvenim mrežama mladi nerijetko izgube osjećaj za vrijeme ostajući „prikovani“ za displeje svojih telefona po nekoliko sati čime se potvrđuje teza da je bezvremenost dominantan oblik društvenog vremena u umreženom društvu (Castells, 2000). Digitalne tehnologije mladima prvo daju vrijeme, omogućavajući brži pristup informacijama, pa ga

onda uzimaju, navodeći ih da ostanu na internetu više sati bez neke pretjerane potrebe.

Zbog straha od neodobravanja i kažnjavanja drugačijeg mišljenja koje vodi potencijalnom izopštenju, mladi u velikoj mjeri koriste digitalne tehnologije i posjećuju društvene mreže zato što to rade i njihovi vršnjaci.

U kontekstu korištenja interneta uočili smo paradoks da su mladi koji intenzivno koriste internet, društvene mreže prije svega, skloniji razvijanju negativnih osjećanja prema njima, dok mladi koji umjereno koriste internet imaju pozitivniji stav o društvenim mrežama i internetu. Štaviše, mladi koji prekomjerno koriste telefon, internet i društvene mreže vremenom prepoznaju negativne aspekte ali se ne mogu oduprijeti njihovoj zavodljivosti.

Mladi smatraju da se manje druže otkako su se pojavile društvene mreže i da su njihovi roditelji imali ispunjenije djetinjstvo zato što nisu postojale društvene mreže, iako ih niko eksplicitno ne primorava da ih koriste i da izbjegavaju neposredan kontakt sa vršnjacima. Navode da je idealno slobodno vrijeme ono koje se provede bez telefona, ali opet u većini slučajeva svoje slobodno vrijeme provode baš uz telefone, što je još jedna teza koja potvrđuje paradoksalnost današnjih mladih.

U suštini, mladi nastoje odgovoriti na zahtjeve koje je nametnulo društvo. Ipak, ustanovili smo da imaju problema sa samokontrolom. Nisu u mogućnosti da adekvatno rasporede svoje slobodno vrijeme zbog korištenja digitalnih tehnologija. Uočen je još jedan paradoks. Naime, s jedne strane mladi ističu da im obaveze pomažu u efikasnijem organizovanju vremena, a s druge strane nastoje da izbjegnu obaveze. U nedostatku obaveza slobodno vrijeme provode koristeći digitalne tehnologije što im stvara osjećaj slobode, iako su i sami priznali da je riječ o prividu slobode. Mladi se žale kako nemaju dovoljno slobodnog vremena iako nastoje da izbjegnu obaveze i koriste digitalne tehnologije kako bi skratili vrijeme za učenje i omogućili sebi više slobodnog vremena, koje opet provode uz iste te digitalne tehnologije koje im stvaraju osjećaj da nemaju dovoljno slobodnog vremena zato što im zaokupljaju pažnju. Ošti zaključak glasi da mladi u suštini ne raspolažu svojim slobodnim vremenom nego ga u značajnoj mjeri poklanjaju digitalnim informaciono-komunikacionim tehnologijama.

Literatura

- Alter, A. (2017). *Irresistible: The Rise of Addictive Technology and the Business of Keeping Us Hooked*. New York: Penguin Press.
- Aristotel (1988). *Politika*. Zagreb: Globus.
- Bandura, A. (2009). Social Cognitive Theory of Mass Communication. In J. Bryant & M. B. Oliver (eds.), *Media Effects: Advances in Theory and Research, Third Edition* (pp. 94–124). New York and London: Routledge.
- Bench, S. W., & Lench, H. C. (2013). On the Function of Boredom. *Behavioral Sciences*, 2013, 3: 459–472.
- Brigs, A., & Berk, P. (2006). *Društvena istorija medija: Od Gutenberga do Interneta*. Beograd: Clio.
- Brown, C., & Czerniewicz, L. (2010). Debunking the ‘Digital Native’: Beyond Digital Apartheid, towards Digital Democracy. *Journal of Computer Assisted Learning*, 26(5), 357–369.
- Carr, N. (2010). *The Shallows: What the Internet Is Doing to Our Brains*. New York, London: W. W. Norton & Company.
- Castells, M. (2000). *Informacijsko doba: ekonomija, društvo i kultura. Svezak 1: Uspon umreženog društva*. Zagreb: Golden marketing.
- Džajls, D. (2011). *Psihologija medija*. Beograd: Clio.
- Dorđević, A., Kostić, P., & Milojević, A. (2011). Psihološki profil internet zavisnika. *Teme*, 35(4), 1641–1656.
- Elster, J. (2014). *Kako objasniti društveno ponašanje: Još matica i šrafova za društvene nauke*. Beograd: Službeni glasnik.
- Fischer, H. (2006). *Digital Shock: Confronting the New Reality*. Montreal, London: McGill-Queen’s University Press.
- Ilišin, V., Bouillet, D., Gvozdanović, A., & Potočnik, D. (2013). *Mladi u vremenu krize: Prvo istraživanje IDIZ-a i Zaklade Friedrich Ebert o mladima*. Zagreb: Institut za društvena istraživanja u Zagrebu, Friedrich Ebert Stiftung.

- Jung, K. G. (1978). *Psihološki tipovi. Odabrana dela K. G. Junga I-V*. Novi Sad: Matica Srpska.
- Kuljić, T. (2009). *Sociologija generacije*. Beograd: Čigoja štampa.
- Kuzmanović, B., & Petrović, N. (2008). Vrednosni ciljevi kao činioci političkih stavova i mnjenja mladih. *Sociologija, L(2)*, 153–174.
- Milošević Đorđević, J. (2009). Korišćenje medija u Srbiji: osnovni trendovi. *Politička revija, 19(1)*, 225–236.
- Prensky, M. (2001). Digital Natives, Digital Immigrant. *On the Horizon, 9(5)*. Posjećeno 8. 7. 2014. URL: <http://www.marcprensky.com/writing/Prensky%20-%20Digital%20Natives,%20Digital%20Immigrants%20-%20Part1.pdf>.
- Radok, E. (2015). *Mladi i mediji*. Beograd: Clio.
- Rot, N. (2010). *Osnovi socijalne psihologije*. Beograd: Zavod za udžbenike.
- Subašić, B., & Opačić, B. (2013). *Vrednosti i kulturni aktivizam maturanata Srbije*. Beograd: Zavod za proučavanje kulturnog razvitka.
- Terk, Š. (2011). *Sami zajedno*. Beograd: Clio.
- Tokvil, A. (1990). *O demokratiji u Americi*. Sremski Karlovci: Izdavačka knjižarnica Zorana Stojanovića.
- Tokvil, A. (1994). *Stari režim i revolucija*. Sremski Karlovci: Izdavačka knjižarnica Zorana Stojanovića.
- Vilig, K. (2016). *Kvalitativna istraživanja u psihologiji*. Beograd: Clio.
- Vujaklija, M. (1996). *Leksikon stranih reči i izraza*. Beograd: Prosveta.
- Wellman, B., Hogan, B., Berg, K., Boase, J., Carrasco, J.A., Côté, R., Kaya-hara, J., Kennedy T. L. M., & Tran, P. (2006). Connected Lives: The Project. In P. Purcell (ed.), *Networked Neighbourhoods: The Connected Community in Context* (pp. 161–216). London: Springer.

Mladen Bubonjić
Independent University of Banja Luka,
Faculty of Political Sciences, Bosnia and Herzegovina

THE ATTITUDE OF YOUTH TOWARDS THE USE OF INFORMATION AND COMMUNICATION TECHNOLOGIES IN THEIR LEISURE TIME

***Abstract:** This paper presents the findings of empirical research on how information and communication technologies affect the leisure of high school students in Republika Srpska. Through interviews with respondents in focus groups, the goal was to answer to main research questions: How is the existence of leisure time interpreted within a new lifestyle and how young people perceive it? Do youth control virtual world or it controls them? Why „digital generations“, who make a special subculture in postmodernism, resort to social interactions through social media? How do new information and communication technologies affect young people's leisure time? Which, if any, characteristics of information and communication technologies attracted younger users and increased the share in their leisure time? The research aimed at determining whether information and communication technologies provide young people with that what they expect from them when it comes leisure usage, first of all, what leisure means to them and how they spend it – in their opinion, is it worthwhile or less purposeful. It has been found that young people show mixed feelings towards digital technologies. Although they often have negative attitudes, especially towards social networking sites, the general tendency is that they massively use them, often for reasons that do not have a higher purpose. Highschool students in Republika Srpska generally do not see information and communication technologies as means to reach another goal, but as a way to spend their leisure time. The general conclusion of the paper is that young people do not really control their leisure, but they give it away to digital technologies.*

***Key words:** information and communications technology, social networking sites, leisure, young people*